

POVIJEST KNJIGE U HRVATA

Aleksandar Stipčević

SOCIJALNA POVIJEST KNJIGE U HRVATA, KNJIGA III: od početka hrvatskoga narodnog preporoda (1835.) do danas (*Školska knjiga, Zagreb, 2008.*)

Nakon što je 2004. god. Školska knjiga objavila prvu knjigu trilogije *Socijalna povijest knjige u Hrvata* pod nazivom *Srednji vijek (Od prvih početaka do glagoljskoga prvotiska iz 1483. godine)*, a 2005. drugu knjigu *Od glagoljskoga prvotiska (1483) do hrvatskoga narodnog preporoda*, autora Aleksandra Stipčevića, u jeku Interlibera u Zagrebu u studenome 2008. godine izlazi i posljednji, treći dio ovog enciklopedijskog djela – *Od početka hrvatskoga narodnog preporoda (1835.) do danas*.

Brojem stranica najopširnija od prethodnih (prva knjiga imala je 467 str., druga 545 str, a treća 637.), autor o knjižnoj tematici progovara po poglavljima koji svojim naslovima prate one iz prethodnih knjiga.

Proslovom (str. 5-9) nas upoznaje s društvenim, političkim, kulturnim i drugim prilikama današnjega doba, odnosno od "ilirskoga preporoda" do danas. Zatim u prvome poglavlju *Proizvodnja knjige* (str. 11-67), koje je podijeljeno na dva manja dijela *Tiskarstvo* i *Nakladništvo*, autor ulazi u problematiku samog knjižnog proizvodnog obrta – nabraja tiskare po pojedinim hrvatskim geografskim područjima, njihov razvoj i povećanje broja tiskara sve do današnjih dana. K tome se ne zaoobilazi ni važna činjenica da su Hrvati u prošleme stoljeću proživjeli brojne promjene vlasti i preživjeli tri rata, što je uvelike

utjecalo na proizvodnju i nakladništvo. Potpoglavlje *Nakladništvo* donosi ne samo brojčane podatke o tiskanim knjigama, nego i prati razvoj tiskarskih, izdavačkih i nakladničkih kuća u Hrvata, počevši od prve Gajeve zatim Županove tiskare, preko Matice ilirske (hrvatske), JAZU (HAZU), Leksikografskoga zavoda izdavačkih kuća današnjih dana – Školska knjiga, Naša djeca, Kršćanska sadašnjost i brojni ostali. Stipčević prvo poglavlje završava temama koje su donijele velike promjene tiskanju hrvatske knjige na ovim područjima – početak Domovinskoga rata i pojava slobodne tržišne ekonomije, i drugo, era elektroničke knjige koja prema Stipčeviću nikada neće zamijeniti ili istisnuti tiskanu knjigu.

Drugo poglavlje *Knjižarstvo* (str. 67-117) podijeljeno je na nekoliko manjih, i to na: *Knjižarstvo od 1835. godine do propasti Austro-Ugarske Monarhije* (str. 68-96), *Knjižarstvo između dvaju svjetskih ratova* (str. 96-104), *Knjižarstvo u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj* koje obuhvaća šest redaka 104. stranice, *Knjižarstvo u doba komunizma* (1945-1990) i *Knjižarstvo nakon uspostave demokracije 1991. godine*. Raspačavanje knjige s vremenom prestaje biti izraz domoljublja ili umjetnosti, ono "postaje i unosna i dobro organizirana djelatnost" (str. 68), knjižari postaju obični trgovci, a "početkom 20. st. prodaja se knjiga u potpunosti komercijalizira" (str. 89).

Tome svjedoče i podnaslovi *Konkurencija među nakladnicima na tržištu knjige, Promidžba knjige, Prodaja u kioscima, papirnicama i sl, Akviziteri, Kolporter, Privatne knjižare* i ostali. Autor je maksimalno objektivno prikazao srozavanje pojma knjige i promjenu uloge nakladnika, tiskara, izdavača i ostalih koji sudjeluju u bogaćenju na knjizi, a nažalost počesto i njezinom prostituiranju.

Treće poglavlje *Cijena knjige* (str. 117-133) započinje autorovom mišlju kako su "cijena knjige, životni troškovi i prihodi stanovništva tri čimbenika od najveće važnosti za proučavanje položaja knjige u društvu" (str. 118). Nadalje se ističe kako se slika kupaca s vremenom jako promijenila pa je činjenica da su knjige ispočetka kupovali učitelji, liječnici, svećenici i slični intelektualci, a kasnije i ostali slojevi društva kao što su kućanice, seljaci, djeca i radnici, itekako utjecala na naslove i cijenu knjige. Tako knjige s vremenom postaju jeftinije i pristupačnije, što kulminira pojavom tzv. kiosk-nakladništva 2004. god. Uspjeh knjiga koje se prodaju zajedno s dnevnim novinama zacijelo je jedna od većih prekretnica u životu knjige, o čemu autor raspravlja na str. 129-132.

Slijedi poglavlje *Jeftine knjige* (str. 133-143). Autor ovdje obrazlaže pojavu jeftinih knjiga i uzrok njihovim niskim cijenama. U Hrvatskoj je prvi nakladnik koji je odlučio tiskati jeftine knjige bila obitelj Battara u Zadru, no njihov naum nije zaživio (str. 135-136). S povećanjem pismenih ljudi u Hrvatskoj, povećava se i prodaja knjiga, pa su se izdavači jeftinih serija brinuli da do knjige dođu i oni koji do tada nisu imali mogućnosti za njezinu nabavu, no dolaskom komunista na vlast i

državnog vlasništva mijenja se odnos između ponude i potražnje (str. 143).

"Marginalna knjižna proizvodnja" izraz je kojim autor naziva pučku književnost o kojoj progovara u petome poglavlju *Knjiga za puk* (str. 145-170). Autor odmah na početku poglavlja kaže kako je u Hrvatskoj tek u novije vrijeme i ova literatura privukla zanimanje sociologa i povjesničara pisane riječi. "Mnogim nakladnicima nije bio cilj ni da odgajaju, ni da oplemenjuju čitatelje, nego samo da povećaju svoju zaradu." (str. 146) – rečenica je kojom kao da se može zaključiti čime je rezultirala rasprava iz prethodnih dvaju poglavlja. Kroz manja poglavlja *Pučki kalendari, Pučki časopisi i listovi* i *Knjige za puk* obrazlažu se razni čitački običaji karakteristični za neuko, gotovo isključivo seosko stanovništvo 19. stoljeća koje nije imalo fino književno nepce, ako i ikakvo, što je rezultiralo time da se počinje tiskati svakakvi sadržaji koji su trebali imati nisku cijenu. U 20. stoljeću susrećemo se s pojmom šund-literature koja svojim značenjem obuhvaća pojmove kao što su: puk postaje željan kriminalističkih priča, ljubavnih zapleta, špijunskih, avanturističkih i ostalih romana, no sada ove žanrove čitaju svi društveni slojevi. Stipčević na ovom mjestu progovara i o fenomenu Marije Jurić Zagorke i njezine književnosti.

O periodičnim publikacijama promišlja se u istoimenome šestom poglavlju (str. 171-212), te se u potpoglavljima *Novine, revije, magazini, bilteni*, zatim *Časopisi* te *Kalendari* i *almanasi* daje povijesni i društveni pregled ove najčitanije i najpopularnije vrste tiskovina. Namijenjene svim slojevima društva kao nezamjenjivi izvor informacija s najvećim utjecajem na

javnost, periodične su publikacije uvijek imale važnu ulogu u društvu, počevši od samih početaka do danas.

Kraće sedmo poglavlje *Alternativne publikacije* (str. 213-217) govori o uzrocima pojave ovakvih tiskovina, a sam autor napominje da se radi o "građi vrlo kratkog života".

U osmom poglavlju naslovljenom *Referativne publikacije* autor raspravlja o povijesti enciklopedijske, leksikografske i bibliografske djelatnosti u Hrvata, koja je bila, a i danas je, vrlo razgranata, razvijena i znanstvena.

Deveto poglavlje *Čitatelji i čitanje* je svojim opsegom najveće u knjizi, proteže se od 243-342 str. i bavi se sociologijom čitateljstva, čitanja i knjige. Autor produbljuje fenomen procesa čitanja poglavljima o čitanju knjiga na stranim jezicima i preprekama čitanju, a bavi se i raščlambom literature na dobre i korisne s jedne strane i na štetne i zabranjene knjige s druge strane. Unutar ovog poglavlja diskutira se i o čitaonicama, knjižnicama i njihovim djelatnicima i korisnicima, iznose se egzaktni podaci o broju knjižnica, njihovom rastu i razvoju. Nije se zaobišao ni fenomen bibliobusa, a u novije vrijeme i bibliobrodova za stanovnike manjih otoka. Autor ovdje piše i o tzv. skupnom čitanju, kojega danas više nema, a kojim su ljudi ne samo kratili vrijeme, nego se i informirali, bez obzira je li se radilo o glasnom čitanju unutar seoskih kuća ili o diskusijama po građanskim stanovima gdje su sjedila mahom obrazovana gospoda.

Slijedi iscrpno deseto poglavlje *Žene i knjiga* u kojemu se na str. 347-389 raspravlja o pismenosti i nepismenosti žena

toga doba, daje se povijesni pregled ženske lektire i književnosti, ženskih listova, modnih revija i sličnih publikacija, raspravlja se o ulozi žene kao znanstvenice i knjižničarke, analizira se žensko čitanje u javnim knjižnicama, a na samom kraju nalaze se potpoglavlja *Žene u biografskim leksikonima* i *Mizoginska literatura*.

U sljedećih nekoliko poglavlja autor donosi teme koje su prisutne i u prvim dvama dijelovima *Socijalne povijesti knjige u Hrvata*. Odmah se stječe dojam kako, iako svijest o knjizi i opismenjivanje puka jača tijekom stoljeća, posebice posljednjih desetljeća, neke prepreke i problemi vezani uz sami predmet knjige ostaju nerazrješivi i neprepoznati kao takvi. Tako autor i u ovom trećem svesku promišlja o potrebnim i nepotrebnim knjigama, krađi knjiga i iznošenju knjiga iz Hrvatske, brizi i nebrizi za knjige i knjižnice te o bibliofilima i spašavanju knjižnog blaga i sličnim temama. Stipčević daje i pregled vrijednih privatnih knjižnica koje se danas čuvaju u velikim hrvatskim knjižnicama, a koje su ondje donirane ili su došle kupnjom, te ne zaobilazi spomenuti i imena naših bibliofila čijim su marom brojni rukopisi, knjige i ostala građa spašeni s raznih tavana i podruma. Autor piše i o knjigama vrijednim za hrvatsku kulturu koje su, što zbog neznanja, što zbog novaca, prodane ili ukradene i odnesene u inozemstvo te danas čine funduse stranih knjižnica. Poseban problem čine one knjižnice koje su izgorjele ili su na druge načine uništene u Domovinske ratu, o čemu se također na ovome mjestu može pročitati, uz dojmive fotografije zgarista.

U XVII. se poglavlju (str. 469-531) raspravlja o štetnim i zabranjenim knjigama te o povijesti cenzure koju autor dijeli u

nekoliko faza koje se vremenski poklapaju s političkim i društvenim promjenama u hrvatskim zemljama: austrijska cenzura, cenzura u monarhističkoj Jugoslaviji, cenzura tijekom Drugoga svjetskog rata, cenzura u komunističko doba i na kraju o cenzuri u demokratskoj Republici Hrvatskoj.

Posljednje poglavlje usko je vezano s tematikom prethodnoga, a nosi naziv *Društvena moć pisane riječi* (str. 533-545) i može se shvatiti kao jedan od uzroka cenzure. Autor na ovim stranicama propituje pojam knjige kao moćnog oružja kojim se suptilno zadire u svijest ljudi i mijenja je, zatim kao oruđe kojim se s vremenom

mogu realizirati brojni društveno-političko-vjerski interesi koji nemaju veze s umjetničko-estetskom funkcijom knjige, odnosno autor predmetu knjige pridaje važnost pokretača društvenih promjena.

Ovom bogatom i vrijednom izdanju, na kraju popraćenom detaljnim bilješkama uz poglavlja na više od pedeset stranica (str. 547-608), popisom ilustracija (str. 611-616) i iscrpnim kazalom osobnih imena (str. 617-630), mogu izreći brojne pohvale. Pretpostavljam da će autor temu o društvenoj moći pisane riječi u Republici Hrvatskoj, o kojoj se, vjerujem, ima što za reći obraditi u zasebnome svesku.

Lucija Radoš